

CRISTIAN-ION POPA

Decizie CIL a Bibliotecii Naționale a României
POLY CRISTIAN-ION SURNIS
Piesă de la Scherzo în 3 măsură Ion Popa
Bd. 85 - București Editura Instiutului de Științe Politice
în Regalul Internațional „Ion I. C. Brătianu“ 2020
Coloane didactice ISBN 978-80-8406-853-1
PREFĂCĂTORI

INTRODUCERE FILOSOFIA POLITICĂ ÎNTR-UN EXPERIMENTUM
CRIOZ

LIBERALISMUL

ȘI ADVERSARII SĂI

PARTEA ÎNALTĂ: LIBERALISM, SOCIALISM ȘI CONSERVATORISM	3
CAPITOLUL 1. LIBERALISMUL: ÎNTELEGERE, STILURILE PREDICATE ÎNTRE DOUĂ ORDINI	3
SOCIALISM	33
Introducere	33
Socialismul „real”	39
Paternalism, distribuționism și parentalism	43
Concluzii	54

Ediția a II-a

CAPITOLUL 2	3
-------------	---

ARGUMENTE LIBERALE TIMPURI	57
----------------------------	----

Introducere	57
-------------	----

Să pomim de lo omul	58
---------------------	----

Să reprimăm poziunile sau să le lăsăm să lucreze	61
--	----

Să prindem înțelegerile	64
-------------------------	----

EDITURA	67
---------	----

INSTITUTULUI DE ȘTIINȚE POLITICE	67
----------------------------------	----

„La două ore de la ora cea de patru”	70
--------------------------------------	----

Economie	70
----------	----

Concluzii	73
-----------	----

EDITURA
INSTITUTULUI DE ȘTIINȚE POLITICE
„La două ore de la ora cea de patru”
Economie
„ION I. C. BRĂTIANU“

București, 2020

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României POPA, CRISTIAN-ION

Liberalismul și adversarii săi / Cristian-Ion Popa.
- Ed. a 2-a. - București : Editura Institutului de Științe Politice
și Relații Internaționale "Ion I. C. Brătianu", 2020

Conține bibliografie
ISBN 978-606-8656-82-3

32

Tehnoredactare computerizată:
DANIELA PAUL
LILIANA DINCA

© INSTITUTUL DE ȘTIINȚE POLITICE
ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE
„ION I. C. BRĂTIANU”

București – 6, B-dul Iuliu Maniu, nr. 1-3, România
Telefon: 021 316 96 61

CUPRINS

Bunăstare „bazată-pe-reguli”	1
„Căștiguri-din-schimb”	1
Confuzii	1
88	1
48 CAPITOLUL 7	1
58 ÎNTRE DOUĂ ORDINI CONSTITUTIONALE: LIBERALISM VS.	1
SOCIALISM	33
Introducere	33
Socialismul „real”	39
Paternalism, distribuționism și parentalism	43
Concluzii	54
CAPITOLUL 1	
ÎNTRODOUCERE. FILOSOFIA POLITICĂ ÎNTR-UN EXPERIMENTUM	11
CO-CRUCIS	13
INTRODUCERE. FILOSOFIA POLITICĂ ÎNTR-UN EXPERIMENTUM	
PILEMENTE ÎNTRU O TECNICĂ A GUVERNĂRII DESCENDENTĂ	1
Introducere	1
PARTEA ÎNȚÂI: LIBERALISM, SOCIALISM ȘI CONSERVATORISM	1
CAPITOLUL 2	
ARGUMENTE LIBERALE TIMPURII	57
Introducere	57
Să pornim de la omul „așa cum este”	58
Să reprimăm pasiunile sau să le lăsăm să lucreze?	61
Să prindem păsări cu ajutorul păsărilor!	65
Interesele „îmblânzesc” pasiunile	67
„Le doux commerce”	70
Economie și politică	74
Concluzii	79

CAPITOLUL 3

RETORICILE INTRANSIGENȚEI: „REACTIONARI”, „PROGRESIȘTI” ȘI ... „ILIBERALI”	83
Introducere	83
Două secole de „retorică reaționară”	84
Teza perversității	87
Teza futilității	92
Teza pericolului	96
Dincolo de intransigentă	100
O moștră de „iliberism”	102
Nostalgia „gulaș-comunismului”	103
Stereotipuri autarhist-xenofobe	104
„Frăția” naționalist-comunistă	105

CAPITOLUL 4

NEOREPUBLICANISMUL – ÎNTRE LIBERALISM ȘI SOCIALISM	107
Introducere	107
Libertatea ca nondominanție	110
Republicanism vs. liberalism	117
Republicanism și socialism: un studiu de caz	129
Concluzii	134

CAPITOLUL 5

NOSTALGIA „PARADISULUI PIERDUT”	137
Introducere	137
Etica idealizată a grupului mic	139
Moștenirea clasică a civilizației	143
Revolta împotriva civilizației	146
Atavism, animism și ignoranță	150
Concluzii	156

PARTEA A DOUA: PIATA ȘI STATUL

CAPITOLUL 6

LIBERALISM, CONSTITUTIONALISM ȘI ORDNUNGSPOLITIK	161
Introducere	161

Bunăstare „bazată-pe-reguli”	166
„Câștiguri-din-schimb” vs. „maximizare”	173
Concluzii	180

CAPITOLUL 7

PENTRU REVIZUIREA CONSTITUȚIEI ECONOMICE	183
Introducere	183
Dreptate în taxare?	189
Sacrificii sau beneficii?	193
Concluzii	198

CAPITOLUL 8

ELEMENTE PENTRU O TEORIE A GUVERNĂRII DESCENTRALIZATE ...	203
Introducere	203
Beneficiile guvernării descentralizate	206
Riscuri ale descentralizării	212
Concluzii	214

CAPITOLUL 9

SEMNIFICAȚIILE POLITICE ALE DATORIEI PUBLICE	217
Introducere	217
A-cheltui-fără-a-taxa	218
A-taxa-și-a-cheltui	222
„Regulile contează”	224
Deficitul bugetar – deficit democratic	226
Concluzii	228

CAPITOLUL 10

POLITICIENI, BIROCRATI ȘI RENTIERI	231
Introducere	231
„Voința poporului” și acțiunea politică	232
O teorie economică a politicii	236
„Căutarea rentei”	240
Concluzii	245

CAPITOLUL 11	„Bunurile comune – dincolo de piețe și de state?.....	249
Introducere	249	
<i>Sub semnul „tragediei bunurilor comune”</i>	251	
„Dilema prizonierului”	253	
„Logica acțiunii colective”	256	
Autoguvernarea resurselor comune	263	
Cazuri reușite de resurse-utilizate-în-comun	267	
Concluzii	271	

PARTEA A TREIA: PRO ȘI CONTRA GLOBALIZĂRII

CAPITOLUL 12	ÎNTR LIBERALISM ȘI PROTECTIONISM	277
Preambul	277	

CAPITOLUL 13

NEMULTUMIȚII GLOBALIZĂRII	281
Introducere	281
După '89	284
În căutarea interesului comun	296
Anti-globalizarea în „era Trump”	300
Concluzii	304

CAPITOLUL 14

O APĂRARE A GLOBALIZĂRII	309
Introducere	309
Corul anti-globaliștilor	311
„Fața umană” a globalizării	317
„Frica are ochii mari”	329
În concluzie: creșterea sărăciei sau a inegalității?	330

CAPITOLUL 15

UNIUNEA EUROPEANĂ – O „CONSTELAȚIE POSTNATIONALĂ”?.....	335
„Fluss und Grenze”	335
„Macht und Gegenmacht”	344
Concluzii	361

EPILOG

CAPITOLUL 16

DESPRE „CRIZA” VALORILOR EUROPENE	367
Introducere	367
„Reevaluarea ... valorilor”	368
„Criza” Europei	371
„Mitul statului”	374
O „analiză a categoriilor”	375
„De când am devenit un dialog...”	377
Concluzii	378

CAPITOLUL 17

FILOSOFIA CULTURII ÎN FAȚA GLOBALIZĂRII	381
Introducere	381
Scurtă istorie a filosofiei culturii	382
Cultura națională în contextul globalizării	390
Încheiere	393

Bibliografie generală	395
-----------------------------	-----

Respect pentru oameni și cărți

- Hayek, Friedrich A., *Law, Legislation and Liberty*, Vol. II: *The Mirage of Social Justice*, Chicago, University of Chicago Press, 1976;
- Hegel, Georg W. Fr., *Prelucrări de filozofie a istoriei*, traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiciu, Humanitas, București, 1997;
- Kant, Immanuel, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, in *Practical Philosophy*, translated by Mary J. Gregor, Cambridge, Cambridge University Press, 1996;
- Lacan, Jean, *New Reflections on the Erosion of Our Times*, London, Verso, 1990;
- Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*, Oxford, Basil Blackwell, 1974;
- Popa, Cristian-Ion (coord.), *Constituția liberală. Fundamente ale filosofiei politice*, Colectiv, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu”, 2015;
- Popa, Cristian-Ion, Tănărescu, Gabriela (coordonatori), *Encyclopedie operculară fundațională a filosofiei politice*, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu”, 2016;
- Rawls, John, *A Theory of Justice* (1971, Revised Edition), Cambridge, Mass., The Belknap Press of Harvard University Press, 1993;
- Tanzi, Vito, Lüderer, Schuknecht, *Public Spending in 20th Century: A Global Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000;
- Walzer, Michael, *The Spheres of Justice: A defense of pluralism and equality*, New York, Basic Books, 1983.

cum credeam să lucreze mai bine" ("work better") pentru realizarea unui obiectiv comun, să se realizeze o "societate civilă". Odată cu apariția în 1980 a lucrării "The Fatal Conceit: The Errors of Socialism", scrierile lui Hayek sunt reînăvite și devin o "sursă de inspirație" pentru critica socialismului. În cadrul unei discuții publice organizată de Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu” din București, în 1990, James M. Buchanan, laureat al premiului Nobel pentru economie în 1986, susține că nu există nicio constituție liberală în vigoare sau în proiect.¹

CAPITOLUL 1

ÎNTRÉ DOUĂ ORDINI CONSTITUTIONALE: LIBERALISM VS. SOCIALISM

„There is no liberal constitution in existence or in prospect”;

„People are afraid to be free: the state stands in loco parentis“ – James M. Buchanan

Introducere

„Nu există nicio constituție liberală, în vigoare sau în proiect“ (s.a.), declară în mod categoric James M. Buchanan – unul dintre cei mai prestigioși economisti și filosofi liberali contemporani, laureat al premiului Nobel pentru economie în 1986 – la *Meeting-ul Societății Mont Pélérin* care a avut loc la Rio de Janeiro în septembrie 1993¹. Nicio constituție politică existentă nu impune limite suficiente intervenției guvernelor asupra acțiunilor și interacțiunilor libere ale cetățenilor și, mai ales, asupra activităților lor economice. De peste o sută de ani, gândirea socialistă, orbită de ceea ce Friedrich A. von Hayek, un alt laureat a premiului Nobel pentru economie în 1974, a numit în mod sugestiv „vanitatea fatală“ (*fatal conceit*)², presupune, mai mult sau mai puțin explicit, că guvernele pot produce bunăstarea individuală și colectivă. După

¹ James M. Buchanan, „Notes on the Liberal Constitution“, in *Cato Journal*, Washington D.C., Cato Institute, Vol. 14, No. 1, Spring/Summer 1994, p. 1. Pentru o prezentare a gândirii liberale a autorului, vezi și Cristian-Ion Popa, „Liberalismul neocontractualist“, în Gabriela Tănărescu (coordonator), *Liberalismul occidental al secolului XX*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2011, pp. 149-178.

² Friedrich A. von Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, London, Routledge, 1988.

Buchanan, toate constituțiile politice adoptate în acest răstimp au fost inspirate, într-o măsură sau alta, de viziunea idealistă a „statului benevolent“ (*benevolent state*); de aceea, nu există în prezent nicio constituție concepută pe baza „politicii fără iluzii“ (*politics without romance*)³, în mod realist, deși există numeroase astfel de îndrumări în operele gânditorilor liberali clasici.

După revoluțiile anticomuniste din anii 1989-91 ai secolului trecut, viziunea romantică a statului benevolent și omnipotent a devenit însă tot mai greu de susținut. Teoria „eșecului politic“ (*political failure*), susținută de liberalii clasici, dar ignorată și chiar disprețuită în întreaga perioadă de hegemonie socialistă, a fost reconfirmată de eșecul general al celui mai mare experiment politic din istorie. Prin urmare, conchidea Buchanan, dacă mai credem în capacitatea oamenilor de a gândi și acționa rațional, atunci putem încă spera ca, în acest secol postsocialist, ei să redescopere și să reinstituie ordinea constituțională liberală.

Privind retrospectiv, dincolo de „era socialistă“, se poate constata că liberalii clasici, reprezentați fie de Iluminismul scoțian, fie de „părinții fondatori“ americani, erau destul de sceptici cu privire la capacitatea politiciei și a politicianilor de a satisface nevoile, interesele și aspirațiile cetățenilor obișnuiți. „Guvernele erau considerate a fi un rău necesar“⁴, dată fiind precaritatea iremediabilă a naturii umane. „Dacă oamenii ar fi îngeri, nu ar fi necesar niciun guvern“⁵, afirma James Madison. De fapt, liberalii clasici se temeau pur și simplu de puterea excesivă a guvernelor, gândind întregul *design constituțional* pentru a o *limita*. „Structura guvernării trebuie să ofere verificări și echilibrări (*checks and balances*) adecvate între diferențele departamente“⁶. Astfel, puterea legislativă a fost împărțită în două corpuși, fiecare dintre ele fiind organizat conform unui principiu de reprezentare diferit; de asemenea, federalismul a fost conceput pentru a descentraliza puterea statală coercitivă. Prin urmare, scopul nu era acela de a permite

³ James M. Buchanan, „Politics Without Romance: A Sketch of Positive Public Choice Theory and Its Normative Implications“, Inaugural lecture, Vienna, Institute for Advanced Studies, 1979, pp. 1-11.

⁴ James M. Buchanan, „Notes on the Liberal Constitution“, p. 3.

⁵ James Madison, „The Federalist No. 51“, in *The Federalist Papers* (1787), edited by Roy P. Fairfield, New York, Doubleday, 1966.

⁶ James M. Buchanan, *op. cit.*, p. 3.

guvernelor „să lucreze mai bine“ (*work better*) pentru realizarea „interesului general“, nici chiar acela de a asigura că toate interesele individuale și de grup sunt reprezentate. Dispozițiile constituționale cu privire la gama și sfera activităților guvernării – *ce pot* și, mai ales, *ce nu pot* face guvernele – prevalau față de prescripțiile despre *cum fac* guvernele, indiferent ce fac. Această distincție fundamentală, aflată în centrul gândirii liberale clasice a „democrației constituționale“, a fost ignorată în mare măsură odată cu ascensiunea „democrațiilor electorale“ actuale, care au slăbit în mod substanțial constrângerile constituționale asupra activităților guvernamentale.

În ordinea constituțională liberală clasică, guvernanților, indiferent de modul în care erau aleși, li se interziceau activitățile economice directe, organizarea producției sau (re-)distribuirea rezultatelor, acestea fiind rezervate (inter-)acțiunilor individuale libere, însă într-un „cadru de legi și instituții“ elaborat de parlamente și impus de guverne. Acest „cadru“ (*framework*) cuprindea garantarea proprietății private și impunerea respectării contractelor încheiate în mod voluntar, libertatea industriilor și a profesiilor, a piețelor interne și externe, prevenirea și pedepsirea infracțiunilor; precum și, nu în ultimul rând, stabilitatea monedelor naționale. În această ultimă privință, a „responsabilității monetare“, constată Buchanan, aproape toate constituțiile au eşuat, chiar acelea inspirate de preceptele liberale clasice, guvernele încălcând aproape întotdeauna limitele prescrise constituțional ale autoritatii lor monetare. De aceea, la *Meeting-ul Societății Mont Pélérin* care a avut loc la Stockholm în august 2009, Buchanan a argumentat pe larg necesitatea de a evita deopotrivă *Scila anarchiei monetare*, cauza principală a crizei financiare mondiale recente, dar și *Caribda politizării*, a manipulării monetare guvernamentale, prin impunerea unor constrângeri constituționale severe – „constituționalizarea banilor“⁷.

Mai presus de toate, principiul central al ordinii constituționale liberale clasice era acela că, indiferent ce fac guvernele, cetățenii trebuie tratați în mod egal. *Principiul egalității în fața legii, propriu „statului de drept“* (*rule of law*) era extins și la domeniul

⁷ James M. Buchanan, „The Constitutionalization of Money“, in *Cato Journal*, Washington D.C., Cato Institute, Vol. 30, No. 2, Spring/Summer, 2010, pp. 251-258.

politicii. Politicile guvernamentale nu puteau diferenția și/sau discrimina între diferite categorii de cetăteni; de exemplu, coalițiile majoritare nu puteau taxa în mod diferențiat minoritățile, nici chiar în scopul de a „face bine“ (*doing good*)⁸.

Ordinea constituțională liberală nu a fost acceptată pe scară largă în societățile occidentale decât o scurtă perioadă de timp, de la Revoluțiile americană și franceză până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Împotrivirea a venit, pe de o parte, din mediul intelectual, fiind cauzată de exagerările unor liberali radicali care supraevaluau aplicabilitatea principiului *laissez-faire*, negând astfel orice atribuții ale guvernelor în reglarea interacțiunilor economice și sociale; pe de altă parte, însă, și în mod decisiv, aceasta s-a datorat refuzului majorității cetătenilor de a accepta rezultatele alocative și distributive *spontane* ale noilor „economii de piață“. Aceste rezultate nu erau considerate normale, „naturale“, urmare a interacțiunilor aggregate ale întreprinzătorilor liberi, ci artificiale, „artefactuale“ și, prin urmare, susceptibile de a fi „îmbunătățite“ prin acțiunea politică, guvernamentală directă.

Împotrivirea a fost încurajată, observa Buchanan, și de „geniul“ lui Karl Marx de a identifica, izola și populariza trăsăturile cele mai criticabile ale economiei de piață („capitalismului“), vulnerabilitatea sa la crizele ciclice, concentrarea excesivă a proprietăților private și „exploatarea“ muncitorilor lipsiți atunci de orice „protecție socială“, preconizând, în același timp, posibilitatea unei economii alternative, „socialiste“, care promitea să depășească, în sens hegelian, toate neajunsurile economiilor private, libere. De atunci, gânditori și practicieni ai politicii „iliberale“ – socialisti și comuniști, fie ei „naționaliști“ sau „internaționaliști“ – întrețin cultul statului benevolent și omniscient, susținând în mod preemptoriu că „eșecurile pieței“ (*market failures*) pot fi corectate în mod just și eficient prin acțiunea guvernamentală directă. „Critica marxistă generalizată, împreună cu prezumția guvernării politice idealizate, au distrus în esență baza intelectual-științifică care fusese construită pentru justificarea ordinii constituționale liberale clasice“⁹.

⁸ James M. Buchanan, „Notes on the Liberal Constitution“, p. 3.

⁹ Ibidem, p. 5.

De la mijlocul secolului al XIX-lea și până în prezent, „alternativa socialistă“ a sedus multe spirite, inclusiv în societățile liberale din Occident, chiar dacă marxismul ca atare nu a devenit aici niciodată ideologia dominantă, de stat. În Est însă, acolo unde s-a impus, inclusiv *manu militari*, ordinea constituțională socialistă a extins gama și sfera politicizării economiei și a întregii societăți mult dincolo de limitele strict definite ale ordinii constituționale liberale. În definitiv, dacă întreaga societate trebuie controlată și reglată „în interesul general“, atunci rămân puține conștiințe constituționale asupra *definirii* acestui interes general de către controlorii și reglatorii de stat însărcinați cu responsabilitatea directă a rezultatelor economice, productive și distributive. Prin contrast cu ordinea constituțională liberală, în care guvernele aveau o responsabilitate limitată față de rezultatele economice care emerg din interacțiunea spontană a indivizilor și a întreprinderilor private, regimurile socialiste au asumat *responsabilitatea totală asupra mărimii, compoziției și distribuției bunurilor și serviciilor produse în întreaga societate*. Ca atare, nu puteau exista niciun fel de limite sau garanții constituționale împotriva intruziunilor guvernamentale. În acest sens, constata Buchanan, expresia însăși de *constituție socialistă* este „oximoronică“¹⁰.

După revoluțiile anticomuniste din Europa Centrală și de Est din anii 1989-1991, după experiențele negative asemănătoare din Africa și din Asia, care confirmă puternic toate argumentele teoretice, filosofii și economiștii politici liberali admit astăzi că principiul central al ordinii constituționale socialiste a fost și rămâne fundamental greșit. Ideea sa principală potrivit căreia reglarea-controlul politicizat al interacțiunilor economice și sociale ar putea să îmbunătățească rezultatele sociale generale s-a dovedit a fi eronată. „În concluzie, mari experimente socialiste ale secolului trecut au eşuat, după cum variantele îmbunătățite ale acestor experimente nu pot reuși, date fiind limitele motivaționale, epistemologice și imaginative ale animalului uman“¹¹.

În prezent, starea de spirit a unor categorii de cetăteni, „exploatați“ abundant de reprezentanții lor politici în parlamente și în guverne, este „autocontradicție“: *ei acceptă greu realitatea postso-*

¹⁰ Ibidem, p. 6.

¹¹ Ibidem.

cialistă. Viziunea socialistă idealizată a reglării-controlului centralizat al tuturor interacțiunilor umane nu a fost încă „exorcizată”, în ciuda dovezilor contrare copleșitoare oferite de istoria tragică a secolului trecut. „Iluzia socialismului, dependentă de politica idealizată, precum și de un set de presupozitii comportamentale imposibil de sușinut, nu a dispărut încă”¹². Nimici nu poate spune dacă, în cursul secolului XXI, ordinea constituțională liberală va supraviețui reinstituită pe scară largă în Est, dar și în Vest, lăsând să coexiste libertățile constituționale și bunăstarea economică; sau dacă, dimpotrivă, „utopia colectivistă” nu va fi reînviată în forme sau în înfățișări noi, „iliberale”, ale vechilor ideologii național-socialiste și/sau comuniste.

În orice caz, peisajul politic actual nu oferă gânditorilor liberali prea multe motive de optimism, cel puțin pe termen scurt. Țintele predilecție ale noii „lupte de clasă” nu mai sunt acum raporturile nereglementate dintre *capital* și *munca salariață* din interiorul economiilor private, ca în secolul al XIX-lea, ci redistribuirea tot mai extinsă a veniturilor (private) prin intermediul marilor bugete publice administrate de guverne pentru a corecta „eșecurile pieței”. „Socialism in the small” este forma nouă a ideologiei socialiste, ca și cum prăbușirea recentă a „socialismului real” („Socialism in the large”) ar fi devenit total irelevantă. „Politica de «îmbunătățire» a rezultatelor proceselor pieței este presupusă capabilă de succes, în ciuda existenței acelorași incompatibilități ale stimulentelor, limitări ale cunoașterii și indiferență antreprenorială care au creat background-ul marilor revoluții din 1989-91”¹³.

John M. Keynes repeta adesea că ideile au influență pe termen lung; și, se putea adăuga, în orizonturi spațiale mai largi. De aceea, „speranța constituțională” (*constitutional hope*), credea Buchanan, și nu este deloc singular în această privință, s-ar putea împlini mai degrabă în Est. *În aceste societăți în care au avut loc revoluțiile anticomuniste oamenii și-au pierdut încrederea în politică și în politicieni într-atât de mult încât ei pot face posibilă o reconstrucție a democrației constituționale în acord cu idealurile liberalismului.*

*

¹² Ibidem, p. 7.

¹³ Ibidem, p. 8.

Privită mai îndeaproape, dacă ordinea constituțională socialistă sau comunistă a fost abolită legal (*pays légal*) și s-a discreditat teoretic aproape pretutindeni în lume, în mentalitatea publică, dar și în discursul și în practica politică, ea supraviețuiește încă în *pays réel*.

În societățile postcomuniste, mai ales, indivizi și grupuri sociale întregi resping încă și astăzi liberalismul economic și politic în favoarea unor forme, mai vechi sau mai noi, de socialism, dar nu pentru că acesta ar fi mai *eficient* sau chiar mai *just*, ci pentru că se tem pur și simplu de libertățile constituționale abia dobândite. Lăsând încă în „grijă statului” controlul asupra deciziilor și acțiunilor proprii, ei cred că pot scăpa astfel de responsabilitățile personale asupra vieților lor. „Oamenilor le este frică să fie liberi; statul stă *in loco parentis*”¹⁴, constată același James M. Buchanan.

Dacă Liberalismul și, respectiv, Socialismul se definesc, în ultimă instanță, prin gama și întinderea puterii *colective* (sau a statului) asupra activităților *individuale*, se pot identifica cel puțin patru surse sau izvoare care au alimentat neconitenit în ultimul secol extinderea controlului colectiv asupra vieților și activităților private ale cetățenilor: „managerialistă”, „paternalistă”, „distribuționistă” și „parentalistă”¹⁵.

Socialismul „real”

Definit în termeni constituționali prin proprietatea colectivă sau de stat asupra principalelor mijloace productive și prin planificarea economică centralizată, socialismul managerial sau „real” este acum, după revoluțiile anticomuniste de la sfârșitul secolului XX, „mort și îngropat”. Aceste revoluții au fost, de fapt și de drept, restaurări ale drepturilor constituționale proprii vechii ordini liberale, inclusiv restituirea în mare măsură (deși s-a clamat chiar *restitutio in integrum*) a proprietăților individuale, private.

¹⁴ James M. Buchanan, „Afraid to be free: Dependency as desideratum”, în *Public Choice*, 124, Springer, 2005, p. 19.

¹⁵ Ibidem, p. 20.

„Socialismul real” – după cum este astăzi general recunoscut – s-a bazat pe erori grave; și cu consecințe dramatice: în condițiile neficienței grosiere și a penuriei generalizate, favoritismul și corupția deveniseră „lubrifiantii” principali ai interacțiunilor economice și sociale. Economia de stat, centralizată și planificată, *nu a putut* – și, în principiu, *nu putea* – să producă bunuri și servicii în cantități și calități chiar de departe comparabile cu producția economiilor de piață dezvoltate. Această formă de socialism, care s-a inspirat în mare parte din ideile lui Karl Marx și a urmașilor săi ideologici V.I. Lenin, I.V. Stalin și.a., și-a epuizat în mare măsură forța de atracție publică. În acest sens, Buchanan citează concluzia generală formulată de economistul rus Leonid Abalkin¹⁶ chiar la începutul anilor '90: „Progresul economic din secolul XX a confirmat pe deplin că numai economia de piață este capabilă să asigure eficiență ridicată a economiei naționale”¹⁷. Acest acord general că economia de piață „funcționează mai bine” (*works better*) decât alternativa sa socialistă, planificată central, pornește de la criteriul – economic precis, *cuantificabil* – că ea oferă *mai multe* bunuri și servicii de calitatea și în cantitatea dorite de cetățenii-consumatori.

Economia de piață este mai eficientă decât economia de stat, socialistă, pentru cel puțin trei rațiuni principale, identificate de mult timp de economia politică: „stimulele” (*incentives*) întreprinzătorilor privați sunt compatibile cu producerea de plusvaloare economică; exploatează mai bine „cunoașterea locală”, disponibilă întreprinzătorilor în miriadele de situații și împrejurări concrete, reale, inaccesibile, în principiu, unei „cunoașteri centrale”; și permite desfășurarea energiilor și aptitudinilor cât mai multor indivizi, liberi să acționeze ca întreprinzători. Aceste caracteristici structurale generatoare de eficiență ale economiei de piață conduc

¹⁶ Leonid Ivanovici Abalkin, specialist în economia politică socialistă, director al Institutului de Economie al Academiei de științe a URSS. A fost membru al Sovietului Suprem, responsabil cu afacerile economice, mai târziu consilier al președinților Mihail Gorbaciov și Boris Elțin și susținător al reformelor economice rapide în noua Federație Rusă.

¹⁷ Leonid Abalkin, „What Hinders Reform?”, in *The Literary Gazette International*, no. 6 (April 1990), p. 6.

la o trăsătură-corolar: „Economia organizată pe principii de piață minimizează în mod efectiv numărul de decizii economice care trebuie luate *politic*, adică printr-o agenție care acționează în numele unității colective. Practic, putem spune că o economie organizată pe principii de piață reduce mărimea și importanța birocrației politice” (s.a.)¹⁸. Pentru a sublinia această trăsătură, concluzia lui Abalkin poate fi reformulată astfel: Prin logica sa internă, inerentă, economia de piață face posibilă și chiar necesară *politizarea minimă* a economiei naționale.

Prin contrast, economia socialistă a fost extrem de politicată, prețurile bunurilor și serviciilor fiind determinate administrativ-birocratic din rațiuni ideologice, distribuționiste și, deopotrivă, paternaliste. Aceste bunuri și servicii erau oferite consumatorilor la prețuri adesea mai mici decât costurile lor de producție, ignorând în mod deliberat interacțiunea cererii și a ofertei. Gama lor este bine cunoscută: alimentele, locuințele, transportul, învățământul, serviciile medicale etc. Producția și distribuția birocratică a acestor bunuri și servicii au fost însă atât de greoaie și de ineficiente încât costurile lor reale erau, în cele din urmă, mai mari decât costurile pe care le-ar fi permis o ipotetică piață liberă, în ciuda intențiilor motivate ideologic ale planificatorilor politici centrali.

Cu un exemplu elementar împrumutat de la Buchanan, să presupunem că s-ar fi luat decizia politică de a oferi consumatorilor pâinea la prețul zero. În mod evident, acesta este un „preț politic”, fără nicio legătură cu costurile reale ale acestui produs. Potrivit postulatelor larg acceptate ale științei economice, rezultatele acestei decizii politice sunt ușor de intuit: cererea de pâine la prețul zero crește, dar nu există ofertanți, astfel încât decidenții politici socialisti trebuie să aloce resursele necesare pentru producerea sa directă sau pentru subvenționarea masivă a furnizorilor potențiali. În ambele ipoteze, este necesar să fie redistribuite resurse financiare *de la alte utilizări posibile*, iar consumatorii sunt stimulați de prețul zero să irosească pâinea, precum o atestă

¹⁸ James M. Buchanan, „The Minimal Politics of Market Order”, in *Cato Journal*, Vol. 11, No. 2, Fall 1991, p. 216.

„experiență socialistă“ familiară a țărănilor care hrăneau animalele cu pâine.

Prin contrast cu regimul socialist al prețurilor politice, există regimul prețurilor de piață, rezultând din interacțiunea cererii și a ofertei, unde caracteristicile structurale ale celui dintâi lipsesc: nu există nici *exces*, nici *penuria*. „Și nu există nicio cerință ca alte persoane din economie, altele decât consumatorii de pâine, să fie obligate să finanțeze producția de pâine“¹⁹. Deciziile burocratice presupuse de stabilirea prețurilor politice, finanțarea și distribuția producției etc., sunt inexistente în regimul prețurilor stabilite de piață.

Apoi, prețurile de piață îndeplinesc o funcție de *coordonare* importantă, pe care prețurile politice nu o pot realiza. Oferta este proporționată în raport cu consumul, cantitatea livrată satisfăcând cererea potențială. Or, dacă prețurile politice sunt mai mici decât prețurile pieței, trebuie introduse alte instrumente de „rationalizare“ pentru a ajusta oferta în raport cu cererea. După cum știm, „rationalizarea“ a luat forma unor cupoane care indicau „ratia“ stabilită politic, cuvenită fiecărui consumator; sau aplicarea principiului „primul venit, primul servit“, cu cozile omniprezente binecunoscute; dar, indiferent de forma adoptată, era necesară intervenția politică pe care prețurile de piață o fac redundantă.

Această dependență a consumatorilor de burocrația politică a existat indiferent de „conștiința civică“ sau de „caracterul moral“ al persoanelor aflate în posturile de decizie. Chiar dacă ele s-ar fi comportat în mod „ideal“, conform celor mai înalte standarde de *fairness*, relația de dependență nu putea dispărea. Căci „discreția burocratică“ nu se reducea la mită, corupție etc., ci constă în faptul că acești oameni erau desemnați să satisfacă cereri diverse *pe alte baze decât cea economică*. De aceea, discreția burocratică a prețurilor politice a fost sursa structurală fundamentală a ineficienței economiei socialiste.

Penuria creată artificial de prețurile politice a condus la investiții socialmente risipitoare. Oamenii utilizau resurse de toate tipu-

rile pentru a-și asigura accesul la puterea economică distributivă inherentă discreției burocratice. Și, dat fiind că, prin forța lucrurilor, unii (dacă nu cei mai mulți) pierdeau de regulă în această competiție pentru accesul întotdeauna limitat la „resursele rare“ (*scarce resources*), rezultatul a fost o mare risipă de energie umană și de valoare economică, societatea socialistă în ansamblul său înregistrând mari pierderi *in net*. Nostalgia unor cetăteni față de acest regim distributiv se explică în mare măsură, după părerea mea, prin accesul *privilegiat* pe care l-au avut la bunuri și servicii valoroase în mijlocul penuriei generale.

Paternalism, distributionism și parentalism

„Cererile de colectivizare“ (*demands for collectivization*) a activităților individuale nu s-au diminuat însă în mod substanțial odată cu dispariția socialismului managerialist, „real“, căci elitele politice actuale manifestă încă o puternică înclinație tradițională, „paternalistă“, susținând că „masele“ trebuie orientate către obiective sau scopuri înalt-dezirabile. Controlul colectiv asupra activităților individuale nu mai este justificat în acest caz cu argumentul economic al *eficienței*, ci cu un argument de tip *axiologic*: „valoare“ maselor și ale elitelor politice sunt diferite, astfel încât cele dintâi ar trebui mereu schimbate și ameliorate pentru a ține pasul cu cele din urmă. „Termenul franțuzesc *dirigisme*“, admite Buchanan, „este de fapt mult mai descriptiv pentru această mentalitate decât orice alt termen englezesc“²⁰. Dirijismul nu respinge economia de piață *per se*, ci pledează ca „stimulentele“ sale intrinseci să fie reajustate colectiv, prin intervenția statului, astfel încât să conducă la rezultate mai apropiate de standardele normative ale clasei politice, care gândește și hotărăște ce este mai bine pentru întreaga societate. Politicile publice actuale sunt impregnate de această mentalitate, deosebit de vizibilă în crudiadele *environmentaliste* ori pentru un *style of life* sănătos, împotriva tutunului, a alcoolului, a obezității etc.

²⁰ James M. Buchanan, „Afraid to be free“, p. 21.

¹⁹ Ibidem, p. 218.